

ŚREDNIOWIECZNE MIASTA POMORZA ZACHODNIEGO – WYNIK WPŁYWU RÓŻNORODNYCH CZYNNIKÓW

MEDIEVAL CITIES OF WEST POMERANIA – RESULT OF INFLUENCE OF VARIOUS FACTORS

Ewa Augustyn - Lenzion

dr inż. arch.

Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny w Szczecinie
Wydział Budownictwa i Architektury
Instytut Architektury i Planowania Przestrzennego
Zakład Teorii Architektury, Historii i Konserwacji Zabytków

STRESZCZENIE

Układy przestrzenne miast Pomorza Zachodniego stanowią kontynuację osadnictwa wczesnośredniowiecznego. Układ sieci osadniczej, rozplanowanie wczesnych osad oraz późniejsze ich przekształcenia podlegały wpływowi różnorodnych czynników dotyczących poszczególnych ośrodków lub całego regionu.

Celem artykułu jest wskazanie konsekwencji oddziaływania tych czynników na układy urbanistyczne i charakter zabudowy w okresie średniowiecza.

Słowa kluczowe: miasto, miasto średniowieczne, osadnictwo Pomorza Zachodniego.

ABSTRACT

Spatial systems of the cities of West Pomerania are continuation of the early-medieval settlement. Layout of the settlement network, layout of early settlements and their later transformations were under influence of various factors concerning individual centers or the entire region.

The purpose of the article is to indicate consequences of effect this factors for urban systems and character of building in the medieval period.

Key words: city, medieval, settlement of the West Pomerania.

WSTĘP

Układy przestrzenne miast Pomorza Zachodniego stanowią kontynuację osadnictwa wczesnośredniowiecznego. Zarówno na układ sieci osadniczej, jak i wczesne rozplanowanie osad oraz ich późniejsze przekształcenia wpływały różnorodne czynniki dotyczące poszczególnych ośrodków lub całego regionu. Głównymi grupami czynników są: charakter środowiska geograficznego, warunki polityczne i społeczno - gospodarcze, uwarunkowania formalno - prawne.

Bezpośrednim celem artykułu jest wskazanie konsekwencji oddziaływania tych czynników na układy urbanistyczne i charakter zabudowy w okresie średniowiecza, głównie od IX do XV w. Pośrednim - zachęcenie do przemysłów związanych ze współczesnym osadnictwem, urbanistyką i architekturą regionu, gdzie zarówno sieć osadnicza, jak i rozwiązania urbanistyczno - architektoniczne (szczególnie centra miast) stanowią kontynuację tych wczesnych rozwiązań.

SIEĆ OSADNICZA

Obszar Pomorza Zachodniego na przestrzeni wieków podlegał wielu zmianom. Skomplikowane dzieje polityczne¹ powodowały znaczne przesunięcia granic zewnętrznych². W okresie średniowiecza w obrębie Pomorza Zachodniego znajdowały się również tereny leżące obecnie w granicach Niemiec.

Osadnictwo na tym terenie rozwijało się od początku neolitu. Znaleźiska z I w. p.n.e., będące wynikiem handlu wymiennego z państwem rzymskim, m.in. wzdłuż szlaku bursztynowego, wskazują na duże znaczenie gospodarcze regionu³. Przerwa w rozwoju osadnictwa, spowodowana wyludnieniem ziem w okresie wędrówek ludów, trwała do początku VII w. Zaczęła się wówczas kształtować kultura wczesnego średniowiecza⁴. Na rozmieszczenie osad oraz predyspozycje poszczególnych ośrodków do rozwoju gospodarczego miały wpływ głównie warunki naturalne, takie jak zróżnicowanie morfologiczne terenu, gleby i stosunki wodne. Wynikiem mniej lub bardziej dogodnych warunków osiedleńczych było nierównomierne rozmieszczenie osad.

Ukształtowanie południowego wybrzeża Bałtyku jest wynikiem ostatniego (czwartego) zlodowacenia bałtyckiego. Postglacjalne formy ukształtowania terenu przebiegają równoległe do wybrzeża. Północny nadmorski obszar – Pobrzeże Zachodniopomorskie to równinny pas moreny dennej, bogaty w polodowcowe wody śródlądowe i dobrej jakości gleby. Od południa ograniczony jest Pojezierzem Meklemburskim i Pojezierzem Pomorskim, których urozmaicony krajobraz tworzą zwały żwirowatych, nieurodzajnych wzniesień moreny czołowej. Pasma to przecina linię Odry w okolicach Chojny i wznosi się ku północnemu wschodowi, przez okolice Drawska, Szczecinka, Bytowa, aż do Szwajcarii Kaszubskiej, tworząc naturalny wododział. Na południe spływają wody rzek dorzeczy Łaby i Noteci, do Zalewu Szczecińskiego – wody dolnej Odry z dopływami, a ku północy, bezpośrednio do Bałtyku – wody niewielkich rzek Pobrzeża: Regi, Parsęty, Wieprzy, Słupi⁵.

Wspomniany pas wzgórz moreny czołowej, o wysokości ponad 200 m n.p.m., stanowił znaczną przeszkodę komunikacyjną w okresie średniowiecza. W sposób naturalny oddzielał osadnictwo pomorskie od osadnictwa Wielkopolski⁶.

¹ K. Ślaski, 1951; K. Ślaski, 1954.

² M. Sczaniecki, 1960, s. 79 i n.

³ L. Leciejewicz, 1960.

⁴ L. Leciejewicz, 1962.

⁵ J. Mikołajski, 1977; M. Świekatowski, 1999, s. 39 i n.; E. Terebuch, 1958, s. 75 i n.

⁶ Uważa się, że działy wodne były pierwotnymi granicami oddzielającymi poszczególne plemiona – A. Piskozub, 1965, s. 11-12.

Istotną rolę miastotwórczą odgrywały miejsca przepraw. Lądowe szlaki komunikacyjne miały znaczenie w handlu, migracjach i działaniach militarnych. Ich przebieg zależał od istniejących niegdyś olbrzymich kompleksów leśnych, bogatej sieci rzek, jezior i bagien⁷. Mimo iż niezbyt dobre warunki osiedleńcze w pasie moreny czołowej i nieurodzajne gleby spowodowały powstanie tam nielicznych osad, duże znaczenie uzyskał Szczecinek. Obniżenie wału w tym miejscu umożliwiło komunikację w kierunku południowym, co było ważne dla szlaków handlowych i wypraw wojennych⁸. Podobną rolę odegrała przeprawa przez Odrę i jej bagienną nizinę, która łączyła prawo- i lewobrzeżną część Pomorza, skupiając jednocześnie drogi prowadzące z zachodu Europy na Wschód. Przeprawa ta dała impuls do powstania Szczecina⁹.

Ukształtowanie linii brzegowej umożliwiło powstanie ośrodków portowych. Większe znaczenie uzyskały leżące na zachodniej części wybrzeża z nieregularną linią brzegową lub mające połączenie z zapleczem lądowym: Stralsund, Wolgast, Uznam, Wolin, również leżący nieco na południe Szczecin – nad Odrą łączącą Bałtyk z zapleczem lądowym. Połączenie szlaków lądowych ze szlakami morskimi umożliwiło udział w handlu dalekosiężnym. We wschodniej części (Pobrzeże Słowińskie), o równej linii brzegowej i niewielkich rzekach kończących się w pasie moreny czołowej (bez dalszego połączenia z zapleczem lądowym) powstały porty o znaczeniu lokalnym, takie jak Kołobrzeg, Darłowo, Ustka.

Dobrej jakości gleby, miejsca z natury obronne i położenie wzdłuż rzek wyznaczały położenie większości osad. Głównym rejonem rolniczym Pomorza, ze względu na czarnoziemy, były okolice Pyrzyc. Urodzajne gleby grupujące osadnictwo występowały również w okolicach Stargardu, Reska, Trzebiatowa, Kołobrzegu, Karlina, Koszalina, Białogardu, Darłowa, Słupska¹⁰.

Czynnikami miastotwórczym mogły być również surowce naturalne, np. solanki w przypadku Kołobrzegu i Greifswaldu.

ROZWÓJ PRZESTRZENNY OSAD I MIAST

Początki osadnictwa słowińskiego sięgają VII w., jednak większość osad i grodów datuje się na wiek IX¹¹. Ośrodkami, które mogły pełnić funkcje obronne, polityczne, kultowe, administracyjne i refugialne, były grody. Wydaje się, że decydującymi czynnikami wpływającymi na rozwój układów przestrzennych osad we wczesnym okresie były zachodzące procesy polityczne i gospodarcze.

Na przełomie VIII i IX w. wraz z kształtowaniem się ustroju feudalnego i formowaniem się grupy feudałów zaobserwować można postęp w rolnictwie i rozwój rzemiosła. Nowa elita i jej zapotrzebowanie na różnego rodzaju towary, również te które nie były dostępne na miejscu, uzasadniają rozwój wymiany dalekosiężnej w IX i X w.¹²

Te czynniki powodują zmiany przestrzenne osad. W pobliżu grodów, przy szlakach handlowych, powstają podgrodzia skupiające kupców i rzemieślników. Podgrodzia, początkowo otwarte, z czasem otaczane są obwarowaniami drewniano-ziemnymi¹³. Pierwszymi tego typu zespołami były tzw. republiki miejskie¹⁴ uczestniczące w handlu bałtyckim: Wo-

⁷ K. Ślaski, 1954.

⁸ A. Piskozub, 1965, s.8 i n.

⁹ Przebieg szlaków handlowych: K. Ślaski, s. 54-56, [w:] Historia Pomorza, T. I, cz. 2, 1969.

¹⁰ T. Mieczysławski, 1947; J. Mikołajski, 1958, s. 61 i n.; F. Terlikowski, 1954.

¹¹ W. Filipowiak, 1958; L. Leciejewicz, 1962; E. Rozenkranz, 1965.

¹² L. Leciejewicz, 1962.

¹³ W. Filipowiak, 1958; L. Leciejewicz, 1962; J. M. Piskorski, 1987.

¹⁴ Założenia o cechach miasta (np. Kołobrzegu i Wolinie ciągłość działek osadniczych i regularność zabudowy) ale o ustroju plemiennym.

lin¹⁵, Kołobrzeg, Szczecin, Kamień. W miarę rozwoju niewielkie początkowo przystanie przy podgrodziach, przekształcały się w porty.

Rozwój tego typu ośrodków mógł wywołać skutki dwojakiego rodzaju. Po pierwsze – wykształcanie pobliskich zespołów osadniczych otaczających główne założenie. Mogły to być nowe grody z leżącymi przy nich osadami otwartymi lub grody obronne strzegące granic terytoriów plemion i szlaków handlowych. Po drugie – likwidację leżących w pobliżu grodów, które mogły rywalizować o wpływy gospodarcze, jak było np. w przypadku Kołobrzegu¹⁶.

Dodatkowe wzmocnienie rangi niektórych ośrodków było następstwem wejścia Pomorza Zachodniego, o kształtującej się państwowości, w strefę świata chrześcijańskiego, umacniania przez Bolesława Chrobrego polskiej państwowości nad Bałtykiem i wypraw misyjnych Ottona z Bambergu w latach 1124/1125, 1127.¹⁷

Widoczne zmiany w rozwoju osadnictwa nastąpiły od połowy XI w. i były kontynuowane w pierwszej połowie wieku XII. Zahamowany wówczas został rozwój handlu dalekosiężnego, a najazdy duńskie na zachodnie wybrzeże Pomorza przyczyniły się m.in. do upadku Wolina – potężnego ośrodka portowego i kultowego, którego znaczenie opierało się głównie na handlu bałtyckim¹⁸. Zmiany te spowodowały wzrost znaczenia rynku lokalnego opartego na rolnictwie i rzemiośle, tym bardziej, że wymiana handlowa zaczęła dotyczyć już nie tylko grupy możnych, ale i niższych warstw społeczeństwa, a głównym rynkiem zbytu dla miejskich kupców i rzemieślników stało się zaplecze wiejskie. W związku z tym rozwijały się ośrodki położone dalej od wybrzeża, jednak mające połączenie rzeczne z portami nadmorskimi lub leżące przy lądowych szlakach handlowych, np. Gryfice, Maszewo, Resko, Łobez, Trzebiatów, Nowogard, Słupsk, Karlino, Sławno, Darłowo, Koszalin¹⁹. Przykładowe rozplanowanie Trzebiatowa pokazuje zespół grodu i przylegającej do niego od strony zachodniej wielokrotnie większej osady targowej, mającej połączenie z rzeką Regą oraz z drogami w kierunku Gryfic, Kołobrzegu i ujścia Regi²⁰.

Okres od początku XII do połowy XIII w. (tzw. monarchii wczesnofeudalnej) to okres jedności terytorialnej, rozwoju regionu, rozkwitu rzemiosła i odradzania się handlu dalekosiężnego, większego napływu ludności odmiennej etnicznie, głównie pochodzenia niemieckiego, przejmującej stopniowo handel²¹. Wykształcanie się systemu monarchicznego, przyjęcie chrześcijaństwa, rozwój miast i zwiększenie zaludnienia musiały spowodować zmiany w rozplanowaniu i zabudowie.

Gród, będący siedzibą księcia lub jego kasztelana, mieścił także pomieszczenia załogi, dwory wielmożów, niewielki kościół grodowy, niekiedy warsztaty rzemieślnicze²². Stare obwarowania były często poszerzane, obejmując zasięgiem otwarte podgrodzia z coraz bardziej gęstą zabudową.

Siła przyciągania ośrodków grodowych, rozwój rzemiosła, zwiększanie się liczby ludności korzystającej z targów powodowały powstawanie nowych otwartych podgrodzia o charakterze rzemieślniczo – handlowym, a nawet osad targowych w miejscach oddalonych od grodów. Z miejscami targowymi, najczęściej o kształcie owalnicy, związane były karczmy

¹⁵ W IX w. stał się potężnym emporium.

¹⁶ L. Leciejewicz, 1962.

¹⁷ Biskupstwo w Kołobrzegu (1000 r.), reaktywowane w Wolinie w 1140 r., zostało z powodu upadku miasta, spowodowanego wojnami duńskimi, przeniesione w roku 1176 do Kamienia. G. Labuda, s. 310-313, L. Leciejewicz, s. 338, [w:] Historia Pomorza, t. I, cz. 1, 1969; K. Ślaski, s. 75-77, [w:] Historia Pomorza, t. I, cz. 2, 1969.

¹⁸ W. Filipowiak, 1973, s. 104 i n.; K. Ślaski, s. 49-50, [w:] Historia Pomorza, t. I, cz.2, 1969.

¹⁹ J. Kostrzewski, s. 265, [w:] Historia Pomorza, t. I, cz. 1, 1969; K. Ślaski, s. 24 i n., s. 54-56, [w:] Historia Pomorza, t. I, cz. 2, 1969.

²⁰ S. Latour, 1981, ryc. 79, s. 192.

²¹ L. Leciejewicz, 1962, s. 92-93; K. Ślaski, 1960, s. 177.

²² K. Ślaski, s. 43, [w:] Historia Pomorza, t. I, cz. 2, 1969.

i komory celne, m.in. w Białogardzie, będącym wówczas jednym z ważniejszych ośrodków gospodarczo - administracyjnych, z grodem książęcym²³. Na podgrodziach powstawały też główne budowle sakralne, np. w Kamieniu, który był ośrodkiem polityczno - sakralnym, siedzibą biskupa²⁴.

Impulsy do zmian przestrzennych mogły mieć także związek z formowaniem się organizacji kościelnej. W Stargardzie osadzenie zakonu joannitów (ok. 1166 r.) i zakonu augustianów (ok. 1199 r.) stało się powodem rozszerzenia osadnictwa poza obręb wyspy, gdzie znajdował się gród i wcześniejsze podgrodzia, co wyznaczyło kierunek dalszego rozwoju miasta²⁵.

Napływ znacznej liczby przybyszów obcego pochodzenia od XII w. powodował powstawanie nowych podgrodzi. W Szczecinie w drugiej ćwierci XII w. rozpoczął się rozwój podgrodzia niemieckiego, a na użytek jego ludności powstał tam przed rokiem 1187 kościół²⁶.

Elementem niektórych miast stały się porty. Przylegały najczęściej do podgrodzia, co było korzystne ze względów handlowych, jednocześnie bliskość grodu gwarantowała portowi ochronę. Niektóre takie ośrodki to Stralsund, Szczecin, Kołobrzeg²⁷. Powstawały także, towarzyszące wielkim ośrodkom, podmiejskie osady rybackie i rolniczo - hodowlane, stanowiąc ich zaplecze (Goleniów).

Niektóre osady rozwijały się dzięki czynnikom militarno - strategicznym związanym z powstaniem organizacji państwowej, np. Szczecinek, należący do systemu grodów wzmacniających granicę między Pomorzem a Wielkopolską²⁸.

Po śmierci Barnima I (w 1278 r.) Pomorze Zachodnie weszło w okres rozdrobnienia feudalnego. Główny podział z 1295 r. na księstwo wołogoskie, rozciągające się pasem wzdłuż wybrzeża, od Stralsundu po Słupsk²⁹, i południowe księstwo szczecińskie oraz związki polityczne obu dzielnic (głównie z Polską i Brandenburgią) określają również kierunki rozwoju miast. Widoczne jest to w rozwoju ekonomicznym miast nadmorskich, stających się potęgami gospodarczymi i społecznymi w wyniku przynależności do Związku Hanzeatyckiego (głównie Stralsund). Księstwo szczecińskie związane było z zapleczem lądowym. Stanowa struktura państwa z dominującą rolą miast, rozwój ekonomiczny, nadawanie praw miejskich sprzyjały wzrostowi znaczenia mieszczaństwa, otrzymującego rozbudowane przywileje ograniczające zakres władzy książęcej. Powyższe czynniki, jak również nasilona ekspansja Brandenburgii powodowały zmiany etniczne (przebiegające nierównomiernie na omawianym obszarze). Miało to związek z napływem kupców północnoniemieckich, ruchami migracyjnymi związanymi z lokacją miast (m.in. ludność dolnoniemiecka i flamandzka), napływem obcego duchowieństwa, powiązaniemi rodzinnymi patrycjatu poszczególnych miast (m.in. z Lubeką i miastami Meklemburgii)³⁰.

Główne znaczenie dla układów przestrzennych miały w tym czasie lokacje miast na prawie niemieckim – lubeckim i magdeburskim. Długotrwałe i skomplikowane procesy lokacyjne³¹, wiążące się także ze zmianami topograficznymi (z wydzieleniem ośrodka z otaczającego obszaru), powodowały zasadnicze zmiany w układzie urbanistycznym miast. Większość miast Pomorza Zachodniego kontynuowało rozwój wcześniejszych osad sło-

²³ E. Biderman, 1965, s. 174, 175; E. Rozenkranz, 1962, s. 247 i n.; K. Ślaski, s. 51 i n., [w:] Historia Pomorza t. I, cz. 2, 1969.

²⁴ W. Filipowiak, 1958, s. 18 i n.

²⁵ W. Filipowiak, 1969, s. 90 i n.

²⁶ Kościół pw. św. Jakuba. P. Zaremba, H. Orlińska, 1965 s. 16.

²⁷ K. Ślaski, s. 56, [w:] Historia Pomorza t. I, cz. 2, 1969.

²⁸ A. Piskozub, 1965, s. 22 i n.

²⁹ Wyłączona była ziemia kołobrzaska – własność biskupów kamieńskich.

³⁰ M. Sczaniecki, 1955, s. 87; K. Ślaski, 1960, s. 178 i n.; B. Zientara, 1970, s. 22.

³¹ M. Bogucka, H. Samsonowicz, 1986; J. M. Piskorski, 1987.

wiańskich pod względem geograficznym³². Na dawniejszy plan owalnicowy z wydłużonym placem targowym nakładano nowy, szachownicowy plan z prostymi ulicami³³. Wytyczanie nowego planu, które rozpoczynano zwykle od kilku do kilkunastu lat po dacie określonej w dokumencie lokacyjnym, obejmowało wiele czynności. Teoretyczny, prostokątny plan miasta, oparty na schemacie szachownicowym, dopasowywano do istniejących układów przedkolacyjnych, warunków topograficznych, istniejących obwarowań, dlatego zewnętrzne granice miały różny stopień regularności. Najbardziej regularne były kwartały przyrynkowe, najmniej - obrzeżne, dostosowane do obrysu fortyfikacji.

Widocznym znakiem odrębności ustrojowo - prawnej były obwarowania miejskie. Początkowo budowane były jako wały drewniano - ziemne, od połowy XIII w. zastępowano je murami wznoszonymi z kamienia i cegły³⁴. Wzdłuż murów, wewnątrz miasta, biegła ulica umożliwiająca dostęp do nich.

Istotnym elementem miasta był rynek, wymierzany na początku akcji lokacyjnej³⁵, uzyskujący zazwyczaj kształt prostokątny (Kołobrzeg, Wolin, Pyrzyce, Nowe Warpno) lub kwadratowy (Kamień, Białogard). Większe miasta mogły mieć kilka rynków (Szczecin). Rynek oprócz pełnienia funkcji handlowej, był miejscem usytuowania siedziby Rady Miejskiej – ratusza, i zazwyczaj kościoła farnego³⁶ otoczonego cmentarzem miejskim.

Powierzchnia miasta była dzielona na działki budowlane o unormowanych wielkościach³⁷. Jako pierwsze wytyczane i zasiedlane były prawdopodobnie działki przyrynkowe, skupiając wielkich kupców, członków Rady Miejskiej, mistrzów rzemieślniczych, dlatego ich zabudowa otrzymywała bogatszą oprawę architektoniczną.

W obrębie murów miejskich powstawały klasztory i kościoły franciszkanów, dominikanów, augustianów, norbertanów (zarówno zakonów męskich jak i żeńskich).

Z miastami związane były również fundacje szpitalne, zakładane w pobliżu miasta, po zewnętrznej stronie murów miejskich. Pełniły one funkcję przytułków dla starców i niedołączonych, miejsc opieki nad trędowatymi (z własnymi cmentarzami), służyły przybyłym po zamknięciu bram miejskich, pełniły też funkcję gospód. Przy szpitalach budowano kaplice lub kościoły³⁸.

Wokół miast powstawały osady – odrębne jednostki prawne – późniejsze przedmieścia. Pełniły funkcję zaplecza rolniczego oraz miejsca usytuowania niezbędnych urządzeń, takich jak młyny, browary, spichrze, dodatkowe place targowe, mennice, karczmy, komory celne, szpitale. Wraz ze zmianami etnicznymi powstawały przedmieścia słowiańskie - tzw. wiki lub kiecze³⁹.

W miastach portowych w dalszym ciągu istotnym elementem były porty. Ważnymi budowlami były warownie chroniące miejsca przepraw, drogi i mosty w pobliżu niektórych miast (Szczecin, Gryfino)⁴⁰. Na miejscu stopniowo likwidowanych grodów książęcych (w wyniku umacniającej się pozycji mieszczaństwa) powstawały niekiedy zamki feudałów (m.in. w Szczecinie, Stargardzie, Słupsku).

Największym okresem rozwoju miast był wiek XV (1478 r. – zjednoczenie Pomorza i początek feudalnej monarchii stanowej). Miasta Pomorza Zachodniego były wówczas liczą-

³² J. M. Piskorski, 1987, s. 49 i n.

³³ S. Latour, 1981, ryc. 6, 7, 13, 16.

³⁴ E. Lukas, 1975.

³⁵ M. Bogucka, H. Samsonowicz, 1986.

³⁶ W niektórych miastach kościół stoi na odrębnym placu kościelnym przy rynku (np. Stralsund, Stargard) lub w znacznej odległości od niego (Trzebiatów).

³⁷ Było to wynikiem przechodzenia na gospodarkę czynszową i wieczystą dzierżawę – J. Pudełko, 1964.

³⁸ Ponieważ istniał zakaz grzebania zmarłych w obrębie murów miejskich, wokół kościołów zakładano cmentarze. J. M. Piskorski, 1987.

³⁹ M. Bogucka, H. Samsonowicz, 1986; J. M. Piskorski, 1987; K. Tymaniecki, 1922.

⁴⁰ J. M. Piskorski, 1987, s. 208.

cymi się ośrodkami politycznymi i gospodarczymi, uniezależniły się od władzy książęcej, co odzwierciedliło się w inwestycjach miejskich.

MEDIEVAL CITIES OF WEST POMERANIA – RESULT OF INFLUENCE OF VARIOUS FACTORS

INTRODUCTION

Spatial systems of the cities of West Pomerania are continuation of the early-medieval settlement. Layout of the settlement network, layout of early settlements and their later transformations were under influence of various factors concerning individual centers or the entire region.

Main group of aspects are: nature of the geographical environment, political and socio-economical conditions and formal-legal conditions.

SETTLEMENT NET

On the location of settlements and predispositions of individual centers to development were primarily impacted by natural conditions.

Development of the southern Baltic coast is a result of the last Baltic glaciation. Northern area is a flat stripe of ground moraine, rich in inland water and good quality soil.

From the south it's limited by the elevations of the front moraine, creating natural watershed.

Strip of hills of the front moraine, which is over 200 m high, represented a significant obstacle to communication during the Middle Ages. Places of crossings had a large city-creative role. Land routes played a role in trade, migrations and military actions.

Shape of the shoreline has enabled creation of port facilities. Higher value gained ones lying on the east side of the coast with irregular shoreline or having connection to hinterland. The combination of land routes with the sea lanes allowed participation in long-distance trade. In the eastern part with straight shoreline and small rivers without connection with the hinterland were the ports of local importance.

Good quality soils, locations of the defensive nature and setting along the river determined the location of most settlements. City-creating factor could be also natural resources, such as brine.

SPATIAL DEVELOPMENT OF SETTLEMENTS AND CITIES

Most of the settlements and towns are being dated back to the ninth century. Decisive factors influencing their development are political and economic changes. On the brink of eighth and ninth centuries follows the formation of the feudal system, progress in agricul-

ture, development of crafts. In the ninth and tenth century long-range exchange is being developed. Western Pomerania is included in the orbit of the Christian world.

Spatial changes occur in the settlements. Nearby to the towns, at trade routes, suburbs are being created bringing together merchants and craftsmen. Marinas in suburbs turn into the ports.

Visible changes in the development of settlement follows from the mid-eleventh century to the first half of the twelfth century. Long-distance trade is stopped. Followed by the rise of the local market based on agriculture and crafts, trade begins to affect the lower layers of society, the main market for towns merchants and craftsmen becomes a village. Developing centers located farther from the coast, but having a river connection with sea ports or situated on the land trade routes.

The period from the beginning of the twelfth to mid-thirteenth century is a period of regional development, flowering of the craft and the rebirth of long-distance trade, a greater influx of different ethnic populations, mainly of German origin, gradually acquiring trade.

Castle, being the seat of the prince or his Castellan is surrounded by open craft - trade suburbs. The inflow of large number of foreign visitors since the twelfth century resulted in the formation of the new borough. Suburban fishing and farming - breeding villages also arise to accompany the great centers.

Impulses to the spatial change could also be related to the formation of the church organization or military aspects.

Breakdown of Pomerania in 1295 on the two principalities and political associations of the two districts also determines the direction of urban development. This is evident in the economic development of coastal cities, becoming the economic and social power as a result of belonging to the Hanseatic League. State structure of the country with the dominant role of cities, economic development, giving the city rights, will foster the growth of the importance of the bourgeoisie. As a result of migratory movements associated with the location of cities urban population varies in terms of ethnicity.

The main importance for the spatial arrangements at this time are the locations of cities under German law. Most Western Pomerania cities has continued to develop early Slav settlements in geographical terms. Theoretical rectangular chessboard map, matched to existing before-location systems, topographical conditions, existing walls, so the outer limits showed a varying degree of regularity

A visible sign of systemically-legal separation were the city walls . Originally constructed as a wooden-ground shafts, since the mid-thirteenth century were replaced by walls erected of stone and brick.

An important element of the town was the market which were levied at the beginning of investment shares, acquire usually rectangular or square shape. Larger cities may have several markets. Market next to the shopping, was the location of the town hall and the church, usually surrounded by a cemetery.

The city area was divided into plots of standardized sizes. Within the city walls were the monasteries.

Around cities settlements were created - later suburbs. They were serving as an agricultural base and the location of necessary devices such as mills, breweries, barns, additional marketplaces, mints, inns, customs chambers and hospitals. With the changing ethnic Slav suburbs were formed.

The greatest period of urban development was the fifteenth century. Cities of West Pomerania are then the political and economic power to be reckoned with, which is reflected in municipal investments.

BIBLIOGRAFIA

- [1] Biderman E., Osadnictwo, w: *Województwo koszalińskie. Monografia geograficzno - gospodarcza*, pod red. F. Barcińskiego, B. Krygowskiego, S. Zajchowskiej, Poznań 1965, s. 171 – 200.
- [2] Bogucka M., Samsonowicz H., *Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej*. Wrocław 1986.
- [3] Filipowiak W., Początki Kamienia Pomorskiego, *Szczecin* 1958, z. 4 - 5 (7 - 8), s. 7 – 34.
- [4] Filipowiak W., Stargard we wczesnym średniowieczu, w: *Z dziejów ziemi stargardzkiej*, pod red. D. Dopierady, Poznań 1969, s. 71 – 98.
- [5] Filipowiak W., Wyspa Wolin w prahistorii i we wczesnym średniowieczu, w: *Z dziejów ziemi wolińskiej*, pod red. T. Białeckiego, Szczecin 1973, s. 37 – 137.
- [6] *Historia Pomorza*, pod red. G. Labudy, t. I, cz. 1, 2, Poznań 1969.
- [7] Latour S., *Rewaloryzacja zabytkowych miast na Pomorzu Zachodnim*, Warszawa 1981.
- [8] Leciejewicz L., Zarys archeologii Pomorza Zachodniego, w: *Pomorze Zachodnie, nasza ziemia ojczysta*, pod red. K. Ślaskiego, Poznań 1960, s. 60 – 78.
- [9] Leciejewicz L., *Początki nadmorskich miast na Pomorzu Zachodnim*, Wrocław 1962.
- [10] Lukas E., *Średniowieczne mury miejskie na Pomorzu Zachodnim*, Poznań 1975.
- [11] Mieczysławski T., *Gleby i wytwórczość Pomorza Zachodniego*, Gdańsk 1947.
- [12] Mikołajski J., Ziemia Pyrzycka, *Szczecin* 1958, z. 10 (13), s. 61 – 73.
- [13] Mikołajski J., *Geografia województwa szczecińskiego*, Poznań 1977.
- [14] Piskorski J. M., *Miasta Księstwa Szczecińskiego do połowy XIV wieku*, Warszawa 1987.
- [15] Piskozub A., Geografia historyczna ziemi szczecińskiej, *Rocznik Koszaliński* 1965, s. 8 – 59.
- [16] Pudelko J., Działka lokacyjna w strukturze przestrzennej średniowiecznych miast śląskich XIII wieku, *Kwartalnik Architektury i Urbanistyki* 1964, z. 2, s. 115 – 137.
- [17] Rozenkranz E., *Początki i ustrój miast Pomorza Gdańskiego do schyłku XIV stulecia*, Gdańsk 1962.
- [18] Rozenkranz E., Słupsk w drugiej połowie XIII wieku, *Rocznik Koszaliński* 1965, s. 60 – 70.
- [19] Sczaniecki M., Główne linie rozwoju feudalnego państwa zachodnio – pomorskiego, *Czasopismo Prawno Historyczne* 1955, t. VII, z. 1, s. 49 – 88.
- [20] Sczaniecki M., Ramy terytorialne rozwoju historycznego Pomorza Zachodniego, w: *Pomorze Zachodnie, nasza ziemia ojczysta*, pod red. K. Ślaskiego, Poznań 1960, s. 79 – 101.
- [21] Ślaski K., Zasięg lasów Pomorza w ostatnim tysiącleciu, *Przegląd Zachodni* 1951, nr 5/6.
- [22] Ślaski K., Zaludnienie puszczy Polski Zachodniej w okresie do XV wieku, *Rocznik Dziejów Społecznych i Gospodarczych* 1954, t. XVI.
- [23] Ślaski K., Przemiany narodowościowe na Pomorzu Zachodnim, w: *Pomorze Zachodnie, nasza ziemia ojczysta*, pod red. K. Ślaskiego, Poznań 1960, s. 176 – 197.
- [24] Świekatowski M., Środowisko geograficzne Pomorza Zachodniego i Środkowego – walory przyrodnicze i gospodarcze, w: *Regionalizm pomorski. Historia, kultura, towarzystwa społeczno – kulturalne*, Szczecin 1999, s. 39 – 53.
- [25] Terebucha E., Województwo koszalińskie, *Szczecin* 1958, z. 10, s. 75 – 84.
- [26] Terlikowski F., Gleby Polski, *Roczniki Gleboznawcze* 1954, t. III.
- [27] Tymaniecki K., Podgrodzia w północno – zachodniej Słowiańszczyźnie i pierwsze lokacje miast na prawie niemieckim, *Slavia Occidentalis* 1922, t. 2, s. 55 – 113.
- [28] Zaremba P., Orlińska H., *Urbanistyczny rozwój Szczecina*, Poznań 1965.
- [29] Zientara B., Miasta zachodniopomorskie w okresie przewagi Hanzy na Bałtyku (XIII – XV w.), *Zapiski Historyczne* 1970, t. XXXV, z. 3 – 4, s. 9 – 27.

O AUTORZE

Autorka zatrudniona jest na stanowisku adiunkta w Instytucie Architektury i Planowania Przestrzennego Zachodniopomorskiego Uniwersytetu Technologicznego w Szczecinie.

AUTHOR'S NOTE

The Author is being employed on the position of lecturer in the Institute of Architecture and Spatial Planning of the West Pomeranian University of Technology, Szczecin.